

פרק ה'

התפתחות שיעור התמורה לעבודה בישראל לאורך זמן

- שיעור התמורה לעבודה בתוצר מכמת את התחלקות התוצר בין העובדים לבעלי ההון, ומכאן חשיבותו.
- בדומה למדינות אחרות ב-OECD, שיעור התמורה לעבודה בישראל הלך וירד מאז אמצע שנות התשעים.
- בישראל, שלא כבמרבית המדינות, ירד שיעור התמורה לעבודה בתוצר ירידה תלולה במהלך המשבר הפיננסי, המשך לרדת גם אחריו, וכיום רמתו נמוכה יחסית ליתר המדינות המפותחות.
- על רקע תהליכים מבניים במשק, הגידול המשמעותי של היצע העבודה בישראל, ובכללו השתלבותן של אוכלוסיות חדשות בשוק העבודה, תמך בירידת שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנים האחרונות. זו נתמכה גם על ידי עלייה של מחירי התוצר בישראל בעקבות שיפור בתנאי הסחר ביחס למדד מחירי הצרכן, אשר אפשרה למעסיקים להעלות את השכר הריאלי מנקודת מבטם של העובדים בלי לשחוק את רווחיותם העסקית.
- המשך התבססות המשק בסביבה של תעסוקה מלאה, שוק העבודה ההדוק והתגברות התחרות בשוק המוצרים הביאו לעלייה חדה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנת 2017. לעלייתו תרמה גם העובדה שמחירי התוצר בשנה זו עלו רק במעט יותר מאשר מדד המחירים לצרכן.

הפרק מחולק לארבעה סעיפים: הראשון מגדיר את המושג שיעור התמורה לעבודה בתוצר, מסביר את חשיבותו ומביא את ההסברים העיקריים שהועלו בספרות לירידתו במהלך השנים; השני מתאר את התפתחותו בישראל וביחס למוצע של יתר מדינות OECD; השלישי מפרק את התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר לרכיביו; והחלק האחרון מתאר את התפתחותם של גורמים בישראל שיכלו להשפיע על התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנים האחרונות.

1. רקע והסברים להתפתחות שיעור התמורה לעבודה

שיעור התמורה לעבודה בתוצר (The labor Share) מוגדר כיחס בין סך תשלומי השכר לשכירים¹, בתוספת זקיפת התמורה לעבודה של עובדים עצמאיים, לבין התוצר. המשלים של אינדיקטור זה הוא שיעור התמורה להון בתוצר, או שיעור הרווח התפעולי של הפירמות במשק. שיעור התמורה לעבודה בתוצר מכמת אפוא את התחלקות התוצר בין העובדים לבעלי ההון, ומכאן חשיבותו². להתעניינות בשיעור התמורה לעבודה בתוצר ולדיון בו בספרות ישנן סיבות מרכזיות נוספות. ראשית, אינדיקטור זה מלמד על מצב התחרותיות של המשק בהשוואה בין-לאומית: ככל ששיעור התמורה לעבודה במדינה גבוה יותר, כך הרווחיות של יזמים נמוכה יותר בהשוואה בין-לאומית. שנית, ירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר משליכה גם על אי-השוויון – ככל שהוא נמוך יותר אי השוויון בהכנסה במדינה גבוה יותר³, שכן התפלגות ההכנסה שמקורה בשוק העבודה שוויונית הרבה יותר מהתפלגות ההון. שלישית, ככל שהתמורה לעבודה בתוצר גבוהה יותר היציאה לעבודה מתגמלת יותר, ולכן גם מחלצת יותר אנשים מעוני⁴. רביעית, מתחום אחר – עלייה באינדיקטור זה עשויה לאותת על עלייה של לחצי מחירים מצד שוק העבודה; אלה צפויים להתבטא בהתפתחות המחירים ולהשליך על המדיניות המוניטרית. לנוכח כל אלו עוררה מגמת הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר במדינות רבות התעניינות מחודשת באינדיקטור זה בספרות. הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר היא תופעה גלובלית: במרבית המדינות המפותחות הוא החל לרדת עוד בתחילת שנות ה-80 של המאה הקודמת. בישראל, בדומה למשקים מתפתחים, שיעור זה החל לרדת עשור לאחר מכן⁵.

מחקרים אמפיריים מצאו כי מספר גורמים השפיעו על שיעור התמורה לעבודה בתוצר במשקים רבים. את הגורמים הללו ניתן לחלק לשלושה רכיבים:

שיעור התמורה לעבודה בתוצר מכמת את התחלקות התוצר בין העובדים לבעלי ההון, ומכאן חשיבותו.

שיעור התמורה לעבודה בתוצר נמצא במגמת ירידה ברוב המדינות המפותחות.

¹ כולל את השכר ברוטו ואת עלות ההעסקה של המעביד.

² בהקשר זה מקובל בספרות להניח כי שכרו של העובד נקבע בשיווי משקל על ידי מודל של מיקוח בין המעסיק למועסק, שבו כל אחד מהצדדים שואף לגרוף אחוז גדול יותר מהרווח שמקנה ההעסקה – העובד שואף להגדיל את שכרו ככל האפשר ביחס לשכרו במקום עבודה אלטרנטיבי, והמעסיק שואף לשלם לעובד ככל האפשר פחות ביחס לתפוקתו, ובלבד שייאות לעבוד בחברה שלו.

³ T. Piketty & G. Zucman, "Capital is Back: Wealth-Income Ratios in Rich Countries 1700-2010", *The Quarterly Journal of Economics*, 129, 3, 1255–1310, 2014.

⁴ A.B. Atkinson, "Factor Shares: The Principal Problem of Political Economy?", *Oxford Review of Economic Policy*, 51 1, 3-16, 2009.

⁵ ט' קריסטל "הכלכלה הפוליטית של ישראל והגידול באי-השוויון בהכנסות, 1970 – 2010", סוציולוגיה ישראלית 15, 2014, 311–282.

א. תהליכים גלובליים ארוכי טווח – הגורמים העיקריים

שינויים טכנולוגיים והתרחבות הסחר הבין-לאומי מסבירים את מגמת הירידה בשיעור התמורה לעבודה בתוצר.

1. הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר (בעיקר במדינות מפותחות) מיוחסת במידה רבה לשיפורים טכנולוגיים, שהקטינו את העלות היחסית של ההשקעה בהון פיזי, הקלו על ניידות ההון, ובכך העלו את התשואה נטו להשקעה בהון פיזי⁶. נוסף על כך תהליך האוטומטיזציה של מקצועות שונים הביא לעלייה בקוטביות השכר, בעיקר עקב ירידה יחסית בהכנסתם של המועסקים במשלחי יד המאופיינים בשכר בינוני (Middle-Skilled Occupations), שבהם שיעור התמורה לעבודה בתוצר ירד במיוחד.
2. תהליך הגלובליזציה, שמתבטא בהתרחבות הסחר הבין-לאומי, מביא להאחדת מחיר העבודה בשל גידול היצע העובדים הבלתי מיומנים והזרים, וכך הוא לוחץ לירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר במדינות מפותחות. במדינות מתפתחות התעצמות תהליך הגלובליזציה מוזילה את ההשקעה בהון ובהובלתו, מביאה לגידול בעצימות ההון בפונקציית הייצור ולוחצת גם היא לירידה של שיעור התמורה לעבודה⁷.
3. עלייה מבנית בהיצע העבודה מביאה לירידת כוח המיקוח של העובדים.
4. שינוי בתמהיל המועסקים במשק יכול להביא לשינוי בשיעור לתמורה לעבודה בתוצר, בין אם זה שינוי בשיעור העובדים הבלתי מיומנים, כלומר באיכות התעסוקה, ובין מעבר עובדים לענפי משק שבהם התשואה להון גבוהה יותר, או שינויים בתשואה להשכלה כתוצאה מזעזוע חיובי המוטה לעובדים מיומנים (Technology Skilled Bias).
5. כנגד אלה תחרות גוברת בשוק המוצרים⁸, ובפרט חשיפת המשק ליבוא מתחרה, תקשה על העלאות מחיריהם, כי גמישות הביקוש הגדלה עלולה להביא לירידה חדה בפדיון של המעסיקים, ולכן תלחץ לירידה בשיעור הרווחיות של הפירמות ולגידול שיעור התמורה לעבודה בתוצר⁹.

ב. מדיניות כלכלית

מדיניות כלכלית, למשל גובה שכר המינימום או שיעורי המס הסטטוטוריים, יכולה להשפיע על שיעור התמורה לעבודה בתוצר.

1. שיעור המס על העבודה. כאשר שיעור המס על העבודה יורד, השכר עולה מנקודת מבטו של המועסק בלי שתגדל עלות העסקתו מנקודת מבטו של המעסיק. התפתחות כזאת מאפשרת למעסיק להעלות את השכר ברוטו עם גידול תפוקתו של העובד במידה מופחתת והפחתת המס צפויה להתחלק בין המעסיק למועסק בהתאם לכוח המיקוח של שניהם¹⁰.

⁶ L. Karabarbounis & B. Neiman, "The Global Decline of the Labor Share.", *Quarterly Journal of Economics* 129 (1): 61-103, 2014.

⁷ Why is Labor Receiving a Smaller Share of Global Income? Theory and Empirical Evidence, *IMF Working Paper 169*, 2017

בנייר של הקרן מופיעה גם סקירת ספרות רחבה יותר.
T. Kristal, Distribution of National Income Between and Within Labor and Capital", PhD Dissertation, Tel Aviv University, 2007.

⁸ להרחבה בעניין התחרות בשוק המוצרים ראו פרק א' סעיף 4 ב' ו/או פרק א' של דוח בנק ישראל אשתקד.

⁹ לאחרונה החלו לבחון את הקשר בין העלייה בשיעור הריכוזיות, ובתוך כך בכוח המונופסונוניסטי של הפירמות, לבין השחיקה של שכר העובדים ביחס לפרייון העבודה. ראו:

E. Benmelech, N. Bergman & H. Kim, "Strong Employers and Weak Employees: How does Employer Concentration Affect Wages?", NBER Working Paper 24307, 2018.

¹⁰ ע' ברנדר וע' פוליצר "ההשפעה של שינויים בשיעור המס על גביית המסים בישראל", מאמר לדיון בנק ישראל (2015).

ס' איגלוב, נ' זוסמן ור' פריש, "תגובת השכר להפחתה בשיעורי מס הכנסה: רפורמת המס שנעשתה בישראל ב-2003 – 2009, בנק ישראל, סדרת מאמרים לדיון 14, (2017).

- בטווח הקצר גם שינויים בתמהיל המס בין הון לעבודה יכולים להשפיע על שיעור התמורה לעבודה בתוצר עד להתאמת כמות גורמי הייצור לשינויים במחיריהם היחסיים.
- 2. שיעור העובדים המאוגדים במשק.** מאוגדות עובדים מקנה פרמיה חיובית בשכר – ממצא המתועד במחקרים רבים ותקף גם בישראל. הסיבה לכך היא שלעובדים מאוגדים יש כוח מיקוח גדול יותר מאשר לעובדים לא מאוגדים¹¹. שיעור העובדים המאוגדים הולך ויורד בישראל, כמו במרבית מדינות OECD; זאת בין אם הירידה בשיעור המאוגדות משקפת את היחלשות כוח המיקוח של העובדים ובין אם היא הסיבה להיחלשותו.
- 3. גובה שכר המינימום ביחס לשכר הממוצע.** זהו אינדיקטור נוסף שיכול להשפיע על התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר. כאשר שכר המינימום מועלה סטטוטורית בהשוואה לשכר הממוצע, ייתכן שהשכר של העובדים שמרוויחים שכר מינימום גדל יותר מאשר גדלה תפוקתם השולית, דבר שיכול לחוץ לגידול כללי של שיעור התמורה לעבודה בתוצר. עליית שכר המינימום מביאה גם לעליית השכר האלטרנטיבי של העובד. כנגד זאת, עלייה חדה מדי של עלות העבודה מייקרת את עלותה היחסית ועשויה לתמרץ מעבר של פירמות לשימוש בהון על חשבון עובדים, דבר שצפוי להוריד את שיעור התמורה לעבודה בתוצר בטווח הארוך.
- 4. המגזר הציבורי.** החלק של המגזר הציבורי בהעסקה חשוב, שכן בהיותו מעסיק גדול במיוחד, התשוואה להון בו קטנה יחסית, שיעור העובדים המאוגדים בו גבוה, והוא גם מייצג את ההעדפות הכלכליות של הממשלה¹².

ג. מחזור עסקים ומשברים

בעתות של מחסור בעובדים, עודף ביקוש ופער תוצר שהולך ונסגר צפויים לחצים לעליית השכר, וזו פועלת לגידולו של שיעור התמורה לעבודה בתוצר; כנגד זאת, קשיחות יחסית בשכר העובדים גורמת להתנהגות אנטי מחזורית של שיעור זה¹³. במילים אחרות: זעזוע חיובי בביקושים צפוי להתבטא בירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר, כי בעוד שההון, המותאם בקלות להתגברות הביקושים, גדל; לעומת זאת השכר, שהוא קשיח, נשאר בעינו; זאת בניגוד להשפעתה של צמיחה מתמשכת תוך התקרבות לסגירת פער התוצר: זו צפויה לחולל לחצים לעלייה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר.

זאת עוד, משבר כלכלי מביא לידי ביטוי לחצים שהיו קיימים לפניו ומתקנים בעקבות המשבר. כך במדינות שבהן עלה השכר מהר מדי לפני המשבר צפוי תיקון חזק בזמן המשבר – כפי שקרה בישראל בתחילת העשור הקודם ובמדינות האחרות שבהן ירד שיעור התמורה לעבודה בתוצרן אחרי המשבר הפיננסי האחרון.

ברוב המדינות נמצא כי שיעור התמורה לעבודה עולה בעת זעזוע ביקוש שלילי.

¹¹ F. Kramarz, "Offshoring, Wages, and Employment: Evidence from Data Matching Imports, Firms, and Workers." In *The Factor-Free Economy*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2016.

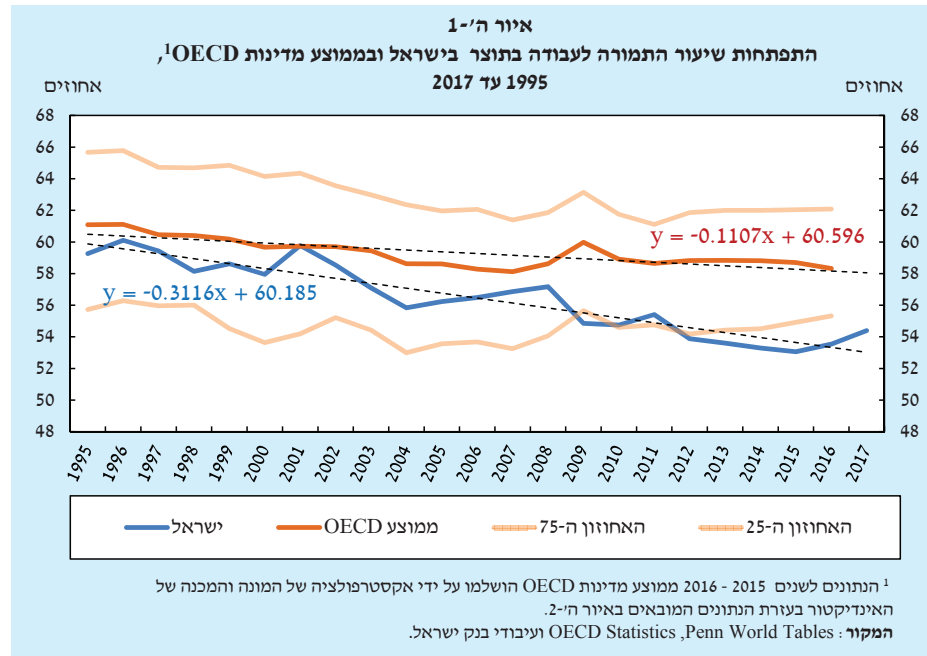
¹² התמורה לעבודה בשירותים הציבוריים כוללת שכר וזקיפה לפנסיה. השכר מבוסס על מידע מנהלי ממשד האוצר, ממשד הביטחון, מדוחות של רשויות מקומיות, המוסד לביטוח לאומי, מוסדות לאומיים ומלכ"רים ציבוריים ופרטיים.

הזקיפה לפנסיה מתייחסת לפנסיה התקציבית של עובדי מדינה שבגינה לא הופרש לקרן פנסיה - הפרשה שהממשלה אמורה להפריש כדי להבטיח את הזכויות הפנסיוניות של העובדים שלה בעתיד.

¹³ P. Goome & P. Rupert "Measuring Labor's Share of Income", *Federal Reserve Bank of Cleveland Policy*, Discussion Paper, 2004.

2. התפתחות שיעור התמורה לעבודה בישראל בשנים האחרונות בהשוואה למדינות OECD

איור ה-1 מציג את תוואי ההתפתחות של שיעור התמורה לעבודה בישראל ובממוצע מדינות OECD משנת 1995.

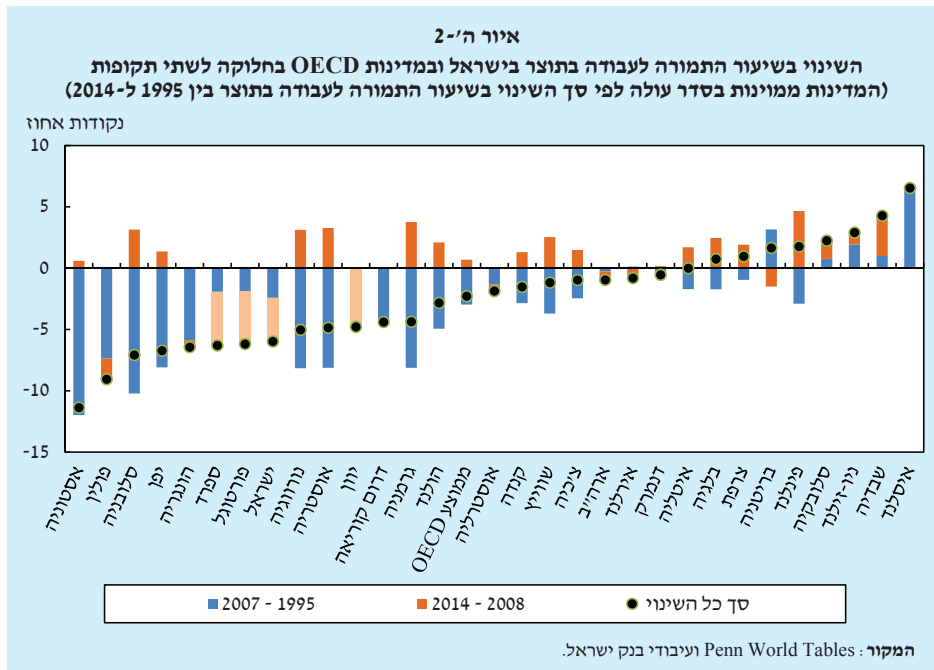
האיור מצביע על מספר נקודות בולטות:

1. בישראל, כמו ביתר מדינות OECD בממוצע, שיעור התמורה לעבודה הלך וירד משנת 1995 ואילך, אולם בישראל הוא ירד יותר. יש לציין כי מטבע הדברים, תוואי ממוצע של קבוצת מדינות מוחלק הרבה יותר מזה של מדינה אחת, ולכן מסתיר את השונות בין המדינות ובתוך המדינות על פני זמן. בהשוואה פרטנית למדינות אחרות ישראל אינה חריגה בסטיות מהמגמה של התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר.
2. שיעור התמורה לעבודה בתוצר בישראל ירד מאוד בשני המיתונים של העשור הקודם, שקדמה להם עלייה מסוימת של שיעור זה, ובפרט ירד בחדות בזמן המשבר הפיננסי העולמי – שבו ישראל נפגעה פחות מאחרות, בין השאר הודות לגמישות היחסית של השכר. לעומת זאת, בהתאם לצפוי, בממוצע של יתר מדינות OECD עלה שיעור התמורה לעבודה בתוצר, בגלל קשיחות השכר בהן.
3. בשנת 2007 הפער בשיעור התמורה לעבודה בתוצר בין ישראל לממוצע מדינות OECD היה דומה לזה של שנת 1995. משנת 2008 ואילך – להוציא את תקופת המשבר הפיננסי – הייתה יציבות מסוימת ברמה הממוצעת של שיעור התמורה לעבודה בתוצר במדינות OECD, בעוד שבישראל שיעורה המשיך לרדת עד שנת 2015. תהליך זה הביא להיווצרות פער לא מבוטל בין ישראל ליתר מדינות הארגון באינדיקטור הנדון. בפרק הנוכחי נתרכז בשנים הללו.
4. בשנת 2016 שיעור התמורה לעבודה בתוצר בישראל עלה ב-0.5 נקודות אחוז, ובשנת 2017 הוא עלה ב-0.9 נקודות אחוז. כתוצאה מכך שיעורה בשנת 2017 דמה לזה של 2009.

משנת 2008 שיעור התמורה לעבודה בתוצר בישראל ירד, בניגוד למגמה במרבית המדינות, וכיום הוא נמוך יחסית – אך לא חריג בהשוואה בין לאומית.

בשנת 2016 שיעור התמורה לעבודה בתוצר בישראל עלה קמעה, ובשנת 2017 הוא עלה בחדות ושב לרמתה של 2009.

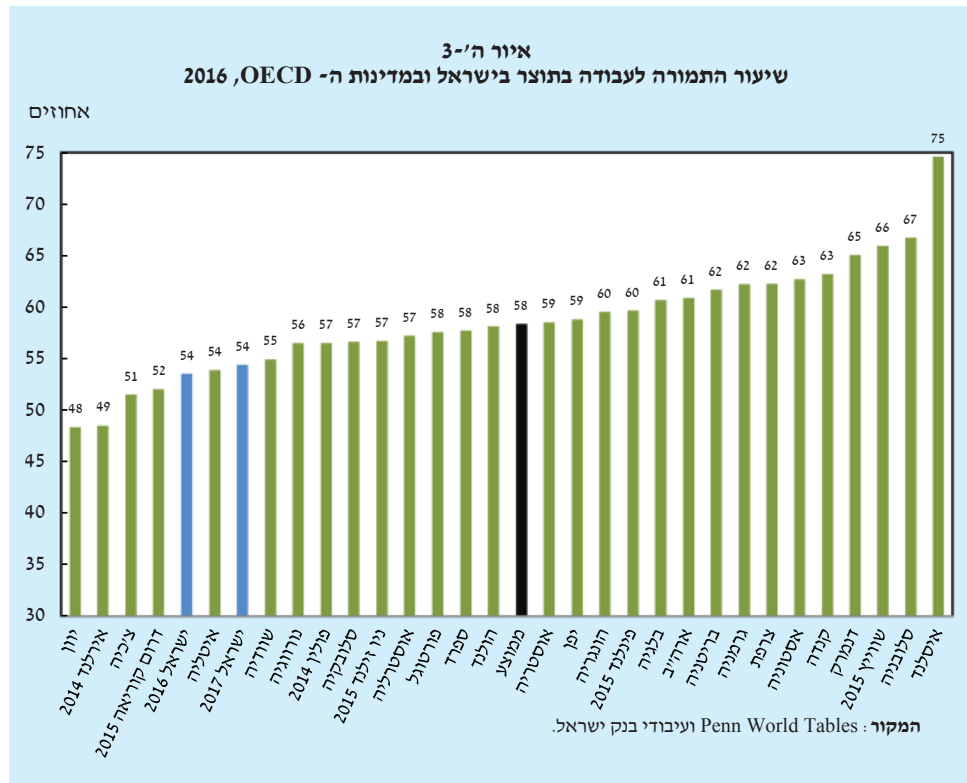
תחילה נבדוק אם היציבות בשיעור התמורה לעבודה בתוצר במוצע של מדינות OECD מסתירה שונות בין מדינות הארגון. איור ה'-2 מחלק את התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר לשתי תקופות – משנת 1995 עד שנת 2007, תקופת הירידה במוצע של מדינות OECD, ומשנת 2008 עד שנת 2014, תקופת היציבות. מהאיור עולה בבירור כי עד שנת 2007 שיעור התמורה לעבודה בתוצר ירד כמעט בכל מדינות OECD, וגם בישראל. מכאן שיש גורמים בין-לאומיים שהשפיעו על התפתחות השיעור הנדון¹⁴. משנת 2008 עלה שיעור התמורה לעבודה בתוצר או נשאר יציב במרבית המדינות, בעוד שב ישראל, כאמור, הוא הוסיף לרדת. מלבד בישראל המשיך שיעור התמורה לעבודה בתוצר לרדת במדינות שסבלו ביותר מהמשבר הפיננסי – אירלנד¹⁵, יוון, ספרד, פורטוגל, וגם בפולין¹⁶. בישראל הגיע שיעורה בשנת 2016 לאחת הרמות הנמוכות ביותר שנרשמו במדינות OECD (איור ה'-3).

¹⁴ להרחבה על השנים האלה ראו תיבה בפרק ב'-2 של דוח בנק ישראל לשנת 2007.

¹⁵ באירלנד שיעור התמורה לעבודה עלה בעת המשבר בשנת 2009 ב-3.7 נקודות אחוז, ומאז הוא ירד ב-4.7 נקודות אחוז.

¹⁶ מדינות אלו היו צריכות לתקן בחדות בעיות ששררו בעשור שקדם למשבר, מהלכים אשר כללו הפחתות שכר במגזר הציבורי. כן היה עליהן לשפר את רווחיותן ביחס לעולם (באמצעות פיחות ריאלי, שכן אין להן מטבע עצמאי), דבר שהצריך התאמות שכר גם במגזר העסקי.

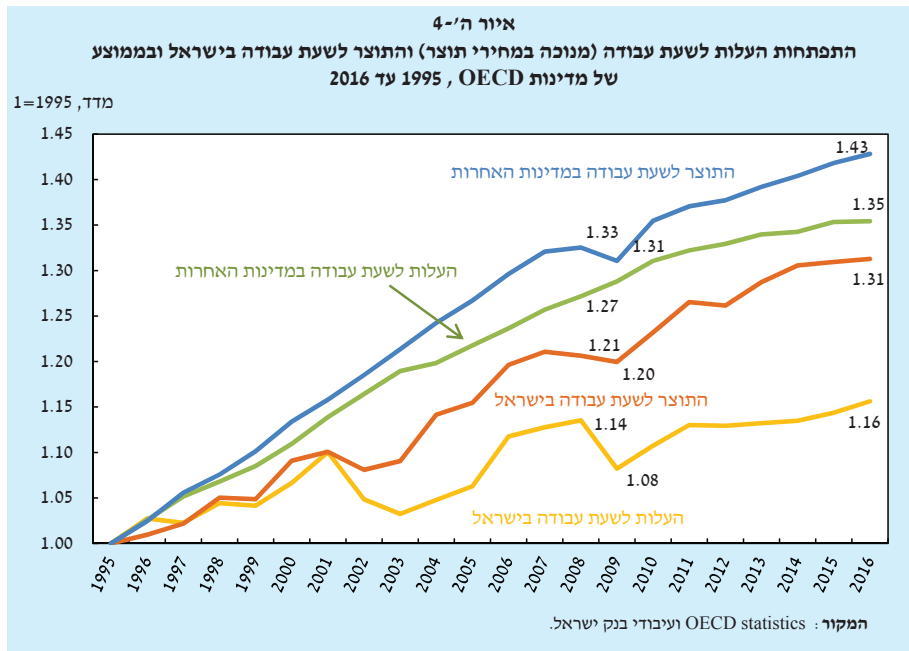
בסעיף הבא נבדוק אם משנת 2008 התרחשו בישראל תהליכים אידיוסניקרטיים שיכלו להשפיע על התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר, ואם כן, נתאר את רקעם ונברר עד כמה ירידתו בשנים האחרונות היא מבנית או מחזורית.

3. פירוק התפתחותו של שיעור התמורה לעבודה בתוצר לרכיביו

כדי לנתח את התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר ניתן לחלק את המונה ואת המכנה של אינדיקטור זה בשעות העבודה. שיעור התמורה לעבודה בתוצר הוא אפוא היחס שבין עלות העבודה לשעת עבודה לבין התוצר לשעת עבודה - עלות העבודה הריאלית ליחידת תוצר.

$$Labour\_share = \frac{Labour\_cost}{Y} = \frac{(1+C) \cdot \bar{W} \cdot L}{Y} = \frac{(1+C) \cdot \bar{W}}{Y/L}$$

כאשר: $\bar{W}$ - השכר ברוטו לשעת עבודה; Y - התוצר לשער עבודה; L - שעות העבודה; C - שיעור עלות ההעסקה מעבר לשכר ברוטו.
איור ה'-4 מפרט את התפתחותם של משתנים אלו בישראל ובממוצע מדינות OECD בשנים הנבחרות.

מאיור ה'-4 עולות כמה תובנות:

- בתחילת העשור הקודם, בעת המיתון הכלכלי בישראל, ירדה עלות העבודה ירידה חדה.¹⁷
- ירידה משמעותית של העלות לשעת עבודה בישראל הייתה גם בעת המשבר הפיננסי האחרון (בכ-6 נקודות אחוז, מתוכן ירידה של עלות העבודה הנומינלית בכאחוז). זאת בניגוד להתפתחות התמורה לעבודה בממוצע ביתר מדינות OECD. שוק העבודה בישראל, ובעיקר השכר, אופיינו אפוא בגמישות גבוהה מאוד, שלא כבמדינות אחרות¹⁸; בכך גם נמנעה עלייה חדה יותר של שיעור האבטלה.¹⁹
- פריון העבודה בישראל, שנשחק יחסית עד שנת 2007, גדל מ-2008 עד 2016 בקצב דומה לזה של ממוצע מדינות OECD – נמוך מקצב גידולו בהן לפני המשבר. קצב זה אינו מאפשר את סגירת הפער בפריון העבודה בין ישראל למדינות האחרות. גידולו של פריון העבודה בישראל היה מהיר במקצת מגידולה הריאלי של העלות לשעת עבודה, והדבר התבטא בהמשך הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בישראל (איור ה'-1).

פריון העבודה בישראל, שנשחק יחסית עד שנת 2007, גדל מ-2008 עד 2016 בקצב דומה לזה של ממוצע מדינות OECD.

לוח ה'-1 מתאר את התפתחות הרכיבים של שיעור התמורה לעבודה בתוצר – עלות העבודה הנומינלית לשעת עבודה, התוצר לשעת עבודה ומחירי התוצר. כל אלה בישראל, בממוצע מדינות OECD, בארבע המדינות שבהן שיעור התמורה לעבודה ירד בין השנים 2008 ו-2014 (איור ה'-2) ובממוצע מדינות OECD ללא ארבע המדינות הללו. כן מתאר הלוח את התפתחותם של עוד שלושה אינדיקטורים מרכזיים בשוק העבודה – שיעור האבטלה, שיעור התעסוקה וממוצע שעות העבודה לעובד.

¹⁷ זאת גם כתיקון לעלייה החדה של שכר הריאלי בין 1994 ל-2001. להרחבה על התפתחות השכר בשנים הללו ראו, יי מזר, "התפתחות השכר במגזר הציבורי והקשרים בינו לבין המגזר הפרטי", סקר בנק ישראל 88, 2015.

¹⁸ ראו תיבה ובפרט איורים ב'-1 וב'-2 בסקירת ההתפתחויות הכלכליות של חטיבת המחקר בבנק ישראל 132, 2012.

¹⁹ לפירוט נרחב יותר על התפתחות שוק העבודה בעת המשבר הפיננסי בישראל ראו פרק ה' בדוחות בנק ישראל לשנים 2008 ו-2009.

לוח ה'-1

ריכוז ההתפתחויות בין 2008 ל-2016

ממוצע מדינות OECD ללא ארבע המדינות שנפגעו במשבר באופן חריף	מדינות שבהן עלות העבודה ליחידת תוצר ירדה משמעותית משנת 2007 (אירלנד, פורטוגל, ספרד, יוון)		ממוצע מדינות OECD		ישראל	
	ממוצע מדינות OECD	ממוצע מדינות ישראל	ממוצע מדינות OECD	ממוצע מדינות ישראל		
22.3	7.0	20.3	23.5	השינוי בעלות הנומינלית לשעת עבודה (אחוזים)		
8.0	17.3	9.4	8.8	השינוי (אחוזים) בתוצר לשעת עבודה - פריון העבודה (אחוזים)		
16.6	3.8	14.8	22.8	השינוי במחירי התוצר (אחוזים)		
נתונים נוספים						
13.2	5.3	12.0	12.6	השינוי במדד המחירים לצרכן (אחוזים)		
1.3	-4.9	0.5	8.7	השינוי בשיעור התעסוקה (נקודות אחוז)		
2.1	2.8	2.2	1.8	השינוי בשיעור האבטלה ב-2009 (נקודות אחוז)		
0.9	4.3	1.7	-1.9	השינוי בשיעור האבטלה (נקודות אחוז)		
-1.5	-0.6	-1.4	-0.1	השינוי בשעות העבודה לעובד (אחוזים)		

המקור: OECD statistics ועיבודי בנק ישראל.

מלוח ה'-1 עולה כי עלות העבודה הנומינלית (וכן השכר הריאלי מנקודת מבטו של העובד, שאינו מצוין בלוח) עלתה בישראל בין השנים 2008 ו-2016 יותר מאשר בממוצע של יתר מדינות OECD, ואף יותר מאשר במדינות הארגון ללא ארבע המדינות שנפגעו במיוחד מהמשבר. ברם, העלייה החדה של מחירי התוצר בישראל הביאה לירידתה של העלות ביחס לפריון העבודה. יתירה מכך, הגידול המהיר של מחירי התוצר ביחס למדד המחירים לצרכן בישראל (איור ה'-5) – אשר מקור רובו אקסוגני ומשקף בעיקר את השיפור בתנאי הסחר, ובפרט במחירי הסחורות, שהם תנודתיים – איפשר להעלות את השכר הריאלי מנקודת מבטו של העובד בלי לפגוע ברווחיות של המעסיק^{20,21}. זוהי התפתחות מחזורית²²; במצב ההפוך, שבו מחירי הצרכן עולים מהר יותר מאשר מחירי היצרן, כפי שקרה בישראל בתחילת העשור הקודם, הגדלת השכר הנומינלי בהתאם לשחיקתו הריאלית מנקודת מבטו של העובד פוגעת ברווחיות של המעסיקים ועלולה להביא לעלייה של האבטלה. עלייה יחסית של מחירי התוצר מקלה אפוא על צמיחת המשק, אולם

בזכות הגידול המהיר יותר של מחירי התוצר ביחס למדד המחירים לצרכן בישראל עליית השכר הריאלי לא התבטאה בפגיעה ברווחיות.

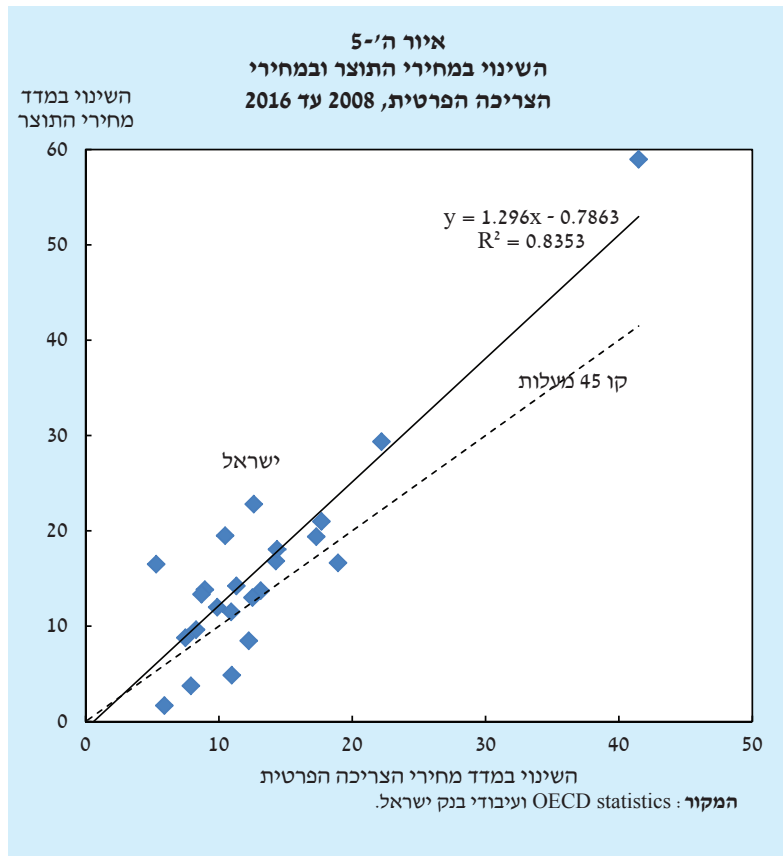
²⁰ דיון בנושא ראו בפרק א' של דוח בנק ישראל לשנת 2016, ובפרט איור א'-5, שמציג את העלייה של השכר הריאלי במחירי הצרכן לעומת הסטגנציה בשכר הריאלי במחירי יצרן.

²¹ ישראל נמצאת באיור ה'-5 מעל קו הרגרסיה; משמע שמחירי התוצר בה עלו מהר יותר מאשר מדד המחירים לצרכן, פער גדול יותר מאשר במדינות OECD האחרות.

²² מתחילת העשור הקודם מחירי התוצר ומדד המחירים לצרכן עלו בישראל בשיעורים דומים.

עלייה של השכר הריאלי כתוצאה משיפור ביחסי המחירים לא צפויה להתמיד לאורך זמן²³. זאת בניגוד לעלייה שמקורה בגידול פרוץ העבודה, וזה לא גדל בשלוש השנים האחרונות אלא במידה מתונה (איור ה'-4).

עלייה של השכר הריאלי כתוצאה משיפור ביחסי המחירים לא צפויה להתמיד לאורך זמן.

עוד עולה מלוח ה'-1 כי בניגוד לישראל, יותר ארבע המדינות שבהן ירד שיעור התמורה לעבודה בשנים האחרונות הן מדינות שנפגעו קשות במשבר הפיננסי: השכר הנומינלי לשעת עבודה עלה בהן בשיעור מתון בלבד, האבטלה עלתה עלייה חדה – הן בשנת המשבר והן אחריה – ושיעור התעסוקה בהן עדיין נמוך ביחס לתקופה שלפני המשבר. מדינות אלו נקלעו למצוקה, ובעטיה היה עליהן לשפר את כושר התחרות שלהן דרך פחות מקומי (מהלך בעייתי, כי כולן משתמשות באירו) או דרך הפחתת עלות העבודה. במסגרת ההסברים להתפתחות החרגה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בישראל, הסעיף הבא מתאר תהליכים נוספים שהתרחשו בישראל בשנים האחרונות.

²³ מאיור ה'-5 ניתן לראות את המתאם הגבוה בין מדד מחירי התוצר ובין מדד המחירים לצרכן לאורך התקופה. כן ניתן לראות שהקשר ביניהם קרוב מאוד לקו 45 המעלות; זאת אומרת שלאורך הזמן שניהם גדלים בשיעורים דומים.

4. ניתוח תהליכים שהתרחשו בישראל בשנים האחרונות ויכלו להשפיע על שיעור התמורה לעבודה בתוצר

א. שינויים מבניים

לוח ה'-2 מציג ארבעה אינדיקטורים מבניים שיכלו להשפיע על התוואי של שיעור התמורה לעבודה בתוצר: תמהיל התעסוקה (שצפוי להביא לירידה בשיעור התמורה לעבודה); פתיחות המשק, והגלובליזציה (שצפויות להביא לירידה בשיעור התמורה לעבודה); והתחרות בו (שצפויה להביא לעלייה בשיעור התמורה לעבודה).

לוח ה'-2				
גורמים מבניים במשק הישראלי 1990, 1999, 2002, 2008 עד 2017				
התחרות	הגלובליזציה	תמהיל התעסוקה		
4	3	2	1	
שיעור היבוא מהצריכה התעשייתית - במחירים שוטפים	שיעור היבוא של סחורות של מדינות מתפתחות מתוך סך היבוא	שיעור היצוא מתוך השימושים	משקל התשומות בענף התעשייה מתוך סך המגזר העסקי	
56.6		24.2	23.8	1990
63.1	32.5	24.2	18.2	1999
72.4	33.3	28.7	16.7	2002
70.6	38.4	27.7	16.0	2008
73.3	39.0	25.5	15.2	2009
74.5	41.9	26.3	14.9	2010
74.3	43.5	26.6	14.8	2011
75.4	45.2	26.5	14.7	2012
76.3	46.5	25.3	14.5	2013
75.7	45.7	24.6	14.3	2014
77.6	46.8	24.4	14.0	2015
	44.8	23.6	14.5	2016
	42.2	22.6		2017

המקור: נתוני החשבונאות הלאומית ועיבודי בנק ישראל.

תמהיל התעסוקה. משקל תשומות העבודה בענף התעשייה בסך התשומות במגזר העסקי מאופיין במגמת ירידה עוד משנות התשעים, התפתחות שאינה ייחודית לישראל ומשקפת מעבר של עובדים מענף התעשייה לענפים אחרים. נשאלת השאלה אם הירידה של שיעור התמורה לעבודה משקפת שינוי בתמהיל התעסוקה לפי ענפי המשק – כלומר אם ענפים שבהם שיעורי התמורה לעבודה שונים התפתחו באופנים שונים בתקופה האחרונה, שוני שהיה יכול לתרום להסבר הירידה הכוללת של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנים האחרונות.

הפאנל העליון בלוח ה-3 מראה כי צמיחת התוצר של ענפי המשק העיקריים אכן הייתה שונה מענף לענף: בולטת התרחבותם של ענפי המידע והתקשורת, הבינוי, המסחר והשירותים והשירותים הפיננסיים על חשבון ענף התעשייה.

לוח ה-3						
הצמיחה של ענפי המשק ומשקל השכר של השכירים בכל ענף, 2008 עד 2016 (אחוזים)						
סך המגזר העסקי	השירותים הפיננסיים	התחבורה והאחסון	המסחר והשירותים	הבנייה	המידע והתקשורת	התעשייה
שיעור השינוי בתוצר						
55.0	75.4	25.0	59.5	87.3	67.9	20.7
2016–2008						
משקל הענף בסך התוצר העסקי						
	24.9	6.3	17.0	7.5	14.7	24.3
	28.4	5.1	17.6	9.1	16.0	19.0
2016						
שיעור התמורה לעבודה בתוצר						
63.2	66.8	53.1	61.6	51.2	49.6	55.0
2008						
59.9	60.6	60.3	59.8	44.6	46.5	56.4
2016						
60.2	שיעור התמורה לעבודה בתוצר בהרכב ענפים של 2008					

המקור: נתוני החשבונאות הלאומית ועיבודי בנק ישראל.

מצאנו (באמצעות דה קומפוזיציה) כי השינוי הבולט בהרכב הענפים במשק אינו מסביר באופן משמעותי את הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנים האחרונות, וזאת על אף המתאם השלילי החזק בין השינוי במשקל התמורה לעבודה בתוצר בכל ענף לבין שיעור השינוי בתוצרו²⁴. (ככל ששיעור התמורה לעבודה בתוצר של ענף ירד יותר, כך הענף צמח יותר²⁵). הסיבה להשפעה הזניחה של תמהיל התעסוקה היא ששיעור התמורה לעבודה בתוצר ירד בעשור האחרון כמעט בכל ענפי המשק (לוח ה-3, הפאנל התחתון)^{26,27}.

ישראל היא משק פתוח. מתחילת שנות התשעים רכיב היצוא בשימושים הלך וגדל, התפתחות המשתקפת בהתגברות ההשפעה של הסחר העולמי על המשק. ואולם בעת המשבר הפיננסי רכיב היצוא בתוצר הפסיק לגדול, ואף החל במגמת ירידה (לוח ה-2 עמודה 2). משקלן של מדינות

השינוי הבולט בהרכב הענפים במשק אינו מסביר באופן משמעותי את הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנים האחרונות.

²⁴ 84%-1 ו-90%, בכל הענפים וללא הענפים חשמל ומים וחקלאות, בהתאמה.

²⁵ הפרק אינו דן בכיוון הסיבתיות – אם ירידתה של עלות העבודה היחסית הקלה על גיוס עובדים ובכך על צמיחת הענף, או שגיוס עובדים חדשים במצב של תחרות חזקה יותר הביא לירידה של שיעור התמורה לעבודה בענף.

²⁶ נייר עדכני של קרן המטבע (2017) מצא כי הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בעולם הייתה, רובה ככולה, בתוך ענפי הכלכלה ולא ביניהם.

What Explains the Decline of the U.S. Labor Share of Income? An Analysis of State and Industry Level Data, *IMF Working Paper 167*, 2017

גם נייר נוסף מצא שבעולם כ-90 אחוזים מהירידה בשיעור התמורה לעבודה מוסבר בירידתה בתוך הענפים. Why is Labor Receiving a Smaller Share of Global Income? Theory and Empirical Evidence, *IMF Working Paper 169*, 2017

לעומת זאת מצא מחקר אחר ראיות להשפעת ההרכב התת-ענפי על התפתחות שיעור התמורה לעבודה בתוצר בתעשייה:

M. Kehrig, & N. Vincent, Growing Productivity without Growing Wages: The Micro-Level Anatomy of the Aggregate Labor Share Decline, *CESifo Working Paper, No. 6454*, 2017.

²⁷ מהלוח עולה כי בענף המסחר והשירותים ירידתו של שיעור התמורה לעבודה הייתה פחות משמעותית – ככל הנראה משום שאלו חשופים פחות לשינוי בתנאי הסחר.

פרק ה': התפתחות שיעור התמורה לעבודה בישראל לאורך זמן

לנוכח התחרות הגוברת בשוק המוצרים המעסיקים חוששים להעלות מחירים, דבר שאמור להתבטא בעלייה של שיעור התמורה לעבודה.

מתפתחות ביבוא ושיעור היבוא מהצריכה התעשייתית הלכו וגדלו, בפרט בשנים האחרונות (לוח ה'-2 עמודות 3 ו-4). אלה משקפים הן גידול של התחרות העומדת בפני המשק, במיוחד בפני הייצור המקומי, והן עלייה בהשפעת הגלובליזציה. העלייה בהשפעת הגלובליזציה על המשק מביאה להפחתת לחצי השכר ולהפחתת קצבי האינפלציה. כנגד זאת, לנוכח התחרות הגוברת המעסיקים חוששים להעלות מחירים²⁸. כך הם גם ייטו פחות לגלגל עלייה של שכר העובדים למחירי המוצרים (לצרכן), דבר שאמור להתבטא בעלייה של שיעור התמורה לעבודה²⁹.

ב. המדיניות הכלכלית-חברתית

לוח ה'-4 מביא שישה אינדיקטורים באשר למדיניות הכלכלית-חברתית בישראל.

לוח ה'-4						
אינדיקטורים למדיניות הכלכלית-חברתית בישראל, 1990, 1999, 2002, 2008 עד 2017 (אחוזים)						
המדיניות הכלכלית-חברתית						
4	5	4	3	2	1	
שיעור העובדים המאוגדים במשק ¹	שכר המינימום ביחס לשכר הממוצע	שיעור עלות העסקה	משקל הוצאה הציבורית האזרחית בתוצר	שיעור מס החברות הסטטוטורי	שיעור המס הממוצע על השכר	
70.0	42.6	28.6	34.5	43.5	26.9	1990
37.7	43.0	23.6	32.4	36.0	29.7	1999
	46.0	22.9	34.8	36.0	31.7	2002
30.3	47.5	22.5	30.7	27.0	25.9	2008
	47.2	22.2	31.4	26.0	24.8	2009
	46.5	22.2	31.0	25.0	24.6	2010
	46.4	22.5	30.6	24.0	24.4	2011
22.8	47.4	23.3	31.5	25.0	23.7	2012
	47.8	22.9	31.7	25.0	24.1	2013
	47.0	22.2	31.3	26.5	24.4	2014
	48.8	22.7	30.9	26.5	24.7	2015
24.8	49.1	23.7	31.0	25.0	25.2	2016
	51.2	24.2	32.1	24.0	25.8	2017

¹ מכיוון שאין נתונים רציפים לכל שנה, הנתונים לגבי שיעור העובדים המאוגדים לשנת 1990 הם משנת 1992; לשנת 1999 – משנת 2000; לשנת 2008 – משנת 2007.

המקור: נתוני המוסד לביטוח לאומי על השכר למשרת שכיר, הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, OECD Statistics ועיבודי בנק ישראל.

²⁸ ובמיוחד אחרי המחאה החברתית בשנת 2011 ששיקפה רצון להפחתת יוקר המחיה והביאה לעלייה במודעות לו. להרחבה על עליית התחרות בשוק המוצרים ראו פרק א' סעיף 4.4 וכן פרק ג'. כמו כן, הקנייה באמצעות הרשת, ובעיקר הזמינות של השוואת המחירים באמצעות המכשירים הניידים, הקלו על הקונים בהשגת המידע. להרחבה ראו תיבה בפרק ג' בדוח הנוכחי.

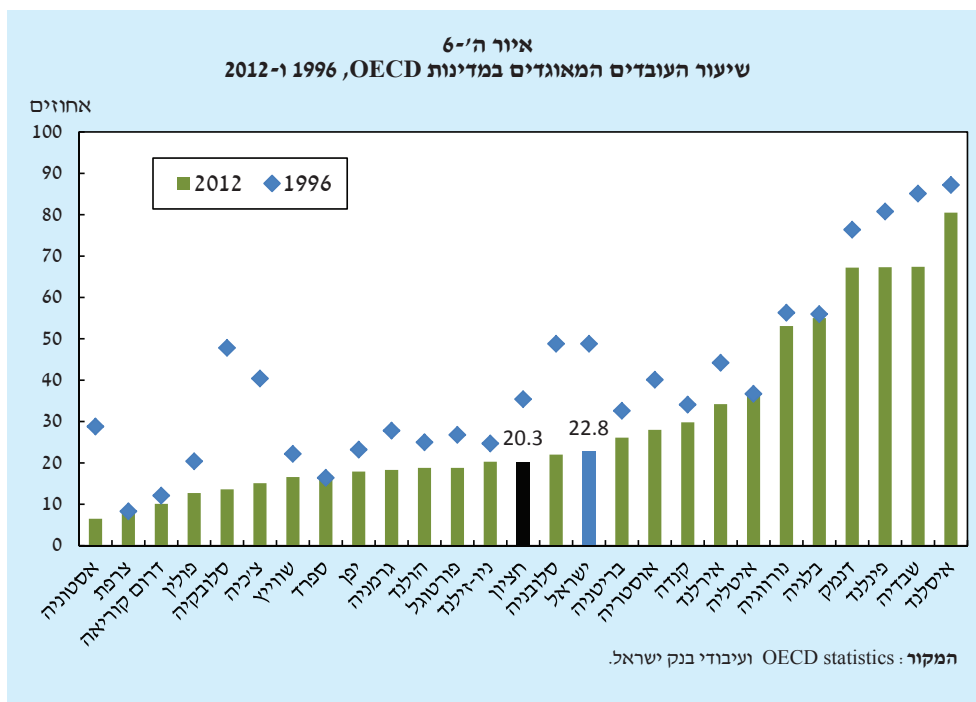
²⁹ להשפעת הירידה בציפיות לאינפלציה על התפתחות השכר ראו פרק ה' בדוח בנק ישראל לשנת 2016.

בתחילת העשור הקודם הביאה מדיניות הממשלה להפחתת נטל המס והקטנת משקל ההוצאה הציבורית בתוצר (עמודות 1 עד 3 בלוח ה'-4). ואולם משנת 2008 משקל ההוצאה הציבורית האזרחית ללא החזרי ריבית בתוצר נשאר יציב, פחות או יותר, ולאחרונה אף עלה. **שיעור מס ההכנסה** הממוצע על השכר המשיך לרדת עד שנת 2012, ומשנת 2002 הוא ירד בכשמונה נקודות אחוז; משנת 2012 הוא עלה וחזר פחות או יותר לרמתו לפני המשבר העולמי. **שיעור מס החברות** ירד ירידה חדה אף יותר מאשר מס ההכנסה על השכר. **שיעור עלות ההעסקה**, המוגדר כיחס שבין עלות ההעסקה של העובד לבין שכרו ברוטו, ירד בכשש נקודות אחוז בשנות התשעים, אולם מאז תחילת העשור הקודם הוא יציב ואינו מאופיין במגמה כלשהי. מאלה נסיק באופן כללי כי מבחינת המדיניות הכלכלית ובפרט מדיניות המיסוי, משנת 2008 הופסק הלחץ להפחתת שיעור התמורה לעבודה בתוצר.

בד בבד עם העלייה הנאה של השכר הממוצע בשנים האחרונות, **שכר המינימום** עלה עוד יותר, ולכן עלה גם ביחס לשכר הממוצע (לוח ה'-4 עמודה 5). תהליך זה היה צפוי כאמור לדחוף את שיעור התמורה לעבודה בתוצר כלפי מעלה, משום שעליית שכר המינימום לא לוותה בעלייה של האבטלה בישראל.

לאורך הזמן **שיעור העובדים המאוגדים** מאופיין במגמת ירידה, בישראל ובמרבית המדינות המפותחות (עמודה 6 בלוח ה'-4 ואיור ה'-7)³⁰. נכון לשנת 2012, על פי נתוני OECD שיעור העובדים המאוגדים בישראל עמד על 23 אחוזים, גבוה במקצת מהחציון של יתר המדינות; בשנת 2007 שיעור זה עמד בישראל על 30 אחוזים. על פי הסקר החברתי של שנת 2016, שיעור העובדים המאוגדים עלה בשתי נקודות אחוזים משנת 2012; מכאן שמגמת הירידה של שיעור זה נעצרה, ולכן אין בה כדי לתרום להסבר הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנים האחרונות.

הירידה בשיעור העובדים המאוגדים נעצרה בישראל.

³⁰ בישראל עיקר הירידה הייתה בשל הפרדת מערכת הבריאות מההסתדרות הכללית, עם חקיקת חוק הבריאות הממלכתי בשנת 1994. שינוי זה ניתק את הקשר בין שירותי הבריאות לבין חברות בהסתדרות, ובכך הניע רבים להפסיק את חברותם בה.

מאז תחילת העשור
הקודם שיעור
ההשתתפות בכח העבודה
בישראל גדל במידה
משמעותית.

גידולו של שיעור
ההשתתפות שיקף,
בין היתר, כניסה של
אוכלוסיות חדשות
לשוק העבודה בעיקר
נשים חרדיות, מבוגרים
ואנשים בעלי רמת
השכלה נמוכה יחסית.

בשנתיים-שלוש
האחרונות גידולו של
שיעור ההשתתפות
במשק נבלם, והדבר
הביא להתהדקות שוק
העבודה וללחצי שכר.

באופן כללי ניתן להגיד שבהמשך למדיניות הליברליזציה של המשק הישראלי, שהחלה באמצע שנות ה-80, בעת ייצוב המשבר האינפלציוני³¹, הממשלה המשיכה בקו של הפחתת התערבות הממשלה במשק כמעט עד סוף העשור האחרון. אולם מאז המשבר הפיננסי העולמי, ובמיוחד בהשפעת המחאה החברתית בקיץ 2011³², מגמה זו נפסקה, משקל ההוצאה האזרחית ללא ריבית בתוצר התייצב (ואף עלה לאחרונה), וכן גם שיעור המס ומשקל העובדים המאוגדים (שאף עלה). מאלה נסיק כי מדיניות הממשלה מאז המשבר הפיננסי לא תרמה להמשך הירידה של עלות העבודה ליחידת תוצר.

יחד עם זאת עלינו לסייג את המסקנה: בשנים האחרונות הסכמי השכר הקיבוציים במגזר הציבורי הם מרוסנים³³, ובניגוד לשנות ה-90, שבהן המגזר הציבורי הוביל את המגזר הפרטי לעלויות שכר מואצות, כיום המגזר הציבורי הוא גורם מאזן³⁴.

ג. גורמים מבניים או מחזוריים בשוק העבודה

לוח ה-5 מציג שני אינדיקטורים מרכזיים לשוק העבודה בישראל בשנים האחרונות. **שיעור ההשתתפות**, כלומר היצע העבודה, עלה בישראל עליה משמעותית בעשור האחרון (לוח ה-5 עמודה 1). גידולו של היצע העבודה שיקף כניסה של אוכלוסיות חדשות לשוק העבודה – נשים חרדיות, מבוגרים ואנשים בעלי רמת השכלה ממוצעת ומטה³⁵ – כך שתשומות העבודה שלהן גדלו מעבר לאלה של האוכלוסיות שכבר היו משולבות בשוק העבודה. כתוצאה מכך כוח המיקוח של העובדים, בממוצע, פחת, שכן היצע העבודה גדל, וכוח המיקוח של אוכלוסיות בעלות קשר פחות חזק לשוק העבודה הוא מטבע הדברים קטן מזה של אוכלוסיות שהקשר שלהן לשוק חזק יותר³⁶. ברם, בשנתיים-שלוש האחרונות הגידול בשיעור ההשתתפות במשק נבלם. במקביל שיעור האבטלה, אינדיקטור המלמד על אפשרות ללחצי שכר, הלך וקטן. העובדה שהמשק נמצא מזה תקופה די ארוכה בסביבת תעסוקה מלאה, ועמה המשך הביקושים המקומיים הגבוהים, אלה לוחצים לעלויות של השכר, ובתוך כך – של שיעור התמורה לעבודה בתוצר³⁷.

סיכומם של הדברים, מאז המשבר הפיננסי הכוחות הגלובליים – ובהם הירידה של מחיר ההשקעה בהון פיזי והתרחבות הגלובליזציה – תמכו בהמשך הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בישראל. כוחות אלו, ועמם עליית מחירי התוצר ביחס למחירי הוצרכן, ובעיקר גידולו של היצע העבודה, הביאו לירידה של שיעור זה עד שנת 2015. ההתפתחויות בשנתיים האחרונות פעלו בכיוון הנגדי: מיצוי גידולו של היצע העבודה, ועמו ההתהדקות בשוק העבודה, הלחצים

³¹ ט' קריסטל, "הכלכלה הפוליטית של ישראל והגידול באי-השוויון בהכנסות, 1970 – 2010", סוציולוגיה ישראלית 15, 282 – 311, 2014. או א' בן בסט, "ממערבות ממשלתית לכלכלת שוק, המשק הישראלי, 1985 עד 1998", עם עובד, 1999.

³² להרחבה ראו דיון בפרקים ו' ו-א' בדוח הנוכחי.

³³ לפירוט ראו פרק ה' בדוח בנק ישראל לשנת 2016.

³⁴ י' מזר, "התפתחות השכר במגזר הציבורי והקשרים בינו לבין המגזר הפרטי", סקר בנק ישראל 88, 2015.

³⁵ כך משנת 2002 על כל גידול של 100 אנשים בגילים 25–54 בעלי השכלה שבין 0 ל-15 שנות לימוד נוספו 270 מועסקים, לעומת 95 מועסקים אנשים בעלי 16 שנות לימוד ומעלה. המקור: מכון שורש, 2017 – 2018, מדרוך שורש החינוך בישראל והשפעתו, עמוד 8, 2018.

³⁶ בבחינה לפי ענפי המשק ובמשך העשור האחרון לא נמצא קשר יציב בין רמת השכר הממוצעת בענף לבין שיעור התמורה לעבודה בתוצרו. מצד אחד, ככל שרמת השכר בענף גבוהה יותר כך שולי הרווח גבוהים יותר ועצומות הטכנולוגיה גבוהה יותר, ולכן שיעור התמורה לעבודה אמור להיות נמוך יותר בענפים שבהם השכר גבוה יותר; אולם מצד שני התחרות על העובדים גדלה עם רמת השכר, ועל כן כוח המיקוח של העובדים גדל. ייתכן ששני האפקטים המרכזיים האלה מקזזים זה את זה, ולכן אין קשר סטטיסטי יציב בין גובה השכר לבין שיעור התמורה לעבודה בשכר.

³⁷ לפירוט על ההתפתחות השנה בשוק העבודה ראו פרק ב'.

בנק ישראל, דין וחשבון 2017

לשחיקה ברווחיות בשל התגברות התחרות בשוק המוצרים, עליית שכר המינימום והיציבות של מחירי התוצר – כל אלה הביאו לעצירת הירידה של שיעור התמורה לעבודה בתוצר בשנת 2016 ולעלייתו החדה בשנת 2017.

לוח ה'-5		
אינדיקטורים לשוק העבודה בישראל 1990, 1999, 2002, 2008 עד 2017		
גורמים בשוק העבודה		
2	1	
מצב מחזור העסקים	היצע העבודה	
	שיעור ההשתתפות (גילאי 25–64)	
שיעור האבטלה		
9.3	70.3	1990
9.4	73.5	1999
10.8	74.1	2002
6.4	76.7	2008
8.3	76.7	2009
7.2	77.1	2010
6.1	77.5	2011
5.9	78.7	2012
5.4	78.8	2013
5	79.5	2014
4.5	79.8	2015
4.1	79.9	2016
3.7	80.0	2017

המקור: סקרי כוח אדם וסקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.